

LUND UNIVERSITY

Från film till stjärnor : 80 år sedan biografpionjären, pedagogen och astronomen Karl Oskar Krantz avled

Tersmeden, Fredrik

Published in:

Professorsinstallation : Lunds universitet, Aulan 15 mars 2013 kl 16.00

2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Tersmeden, F. (2013). Från film till stjärnor : 80 år sedan biografpionjären, pedagogen och astronomen Karl Oskar Krantz avled. I P. Francke, & C. Brenner (Red.), *Professorsinstallation : Lunds universitet, Aulan 15 mars 2013 kl 16.00* (s. 25-29). Lunds universitet (Kommunikationsavdelningen).
http://www.lu.se/sites/www.lu.se/files/professorsinstallationen_15mars2013_ny.pdf

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Professorsinstallation

LUNDS UNIVERSITET | AULAN | 15 MARS 2013 KL 16.00

Denna broschyr finns på inställandis institutioner och kan också beställas från kommunikationsavdelningen, **tel** 046-222 70 10, **e-post** info@rektor.lu.se. Broschyren finns även på www.lu.se/om-universitetet/akademiska-hogtider/professors-installationer

Produktion Kommunikationsavdelningen, Lunds universitet
Foto Kennet Ruona
Tryck Media-Tryck, Lunds universitet, mars 2013, 700 ex.
Papper Scandia 2000 Smooth white, 200/130 g

Livslångt lärande. Entreprenörskap. Se där två populära begrepp som i våra dagar ger åtskilliga träffar då man söker på Lunds universitets hemsidor. För ungefär ett sekel sedan användes de knappast lika flitigt, men det hindrar inte att det redan då fanns de som levde upp till dem. Lundastudenten Karl Oskar Krantz personifierade dem båda.

Från film till stjärnor

80 ÅR SEDAN BIOGRAFIONJÄREN, PEDAGOGEN OCH ASTRONOMEN KARL OSKAR KRANTZ AVLED

Karl Oskar E:son Krantz föddes i bohusländska Håby den 13 september 1867.¹ "E:son" stod för Eliasson, ett patronymikon efter fadern Elias Jacobsson. Denne var till yrket korporal och Krantz kom alltså från en icke-akademisk och troligen materiellt rätt påver bakgrund. Rimligen bidrog detta till att hans lärdomsbana började sent. Karl Oskar Krantz var nästan 28 år fyllda då han i juni 1895 avlade studentexamen vid Lunds privata elementarskola (Spyken). Hans studentbetyg var ojämnt; i franska språket var han rentav underkänd medan han hade stort A i matematik och även utmärkte sig i fysik och kemi.² Som helhet räckte det till vitsordet "godkänd" och med detta på fickan inskrevs Krantz samma höst vid Lunds universitet. Han var den definitivt äldste "novitien" i sin kull. Endast en ytterligare nyinskriven denna hösttermin var född på 1860-talet, och det var en dansk som redan hade bedrivit studier vid Köpenhamns universitet.³ Hur Krantz hade försörjt sig fram till sina senkomna läroverks- och universitetsstudier framgår av det "frejdbetyg" han fogat till sina inskrivningshandlingar: han betecknas där som "privatlärare".⁴ I denna egenskap skall han främst ha givit extraundervisning till elever vid Malmö navigationskola och med detta fortsatte han även de närmaste fem åren efter

Filosofie kandidat Karl Oskar Krantz fotograferad vid ungefär den tid då han nyss sålt sin biograf i Lund.

Bildkälla: boken *Göteborgs nation i Lund 1913–1914*.

sin inskrivning vid universitetet,⁵ gissningsvis för att finansiera sina egna studier.

Trots detta arbete vid sidan om avlade Krantz tämligen raskt sin första examen. I september 1897 blev han filosofie kandidat. De bästa betygen hade han i matematik och astronomi.⁶ Med denna uppenbara fallenhet för naturvetenskaper framstår det som något oväntat att Krantz några terminer senare (efter bland annat språkstudier i London delar av vårterminen 1900) valde att förlägga sina fortsatta studier till den teologiska fakulteten. Ville han därmed endast bredda sin lärarkompetens – under en period verkade han i Trelleborg som lärare i just den något udda ämneskombinationen kristendom och matematik⁷ – eller siktade han rentav på prästbanan? Skulle det senare ha varit fallet så verkar han hur som helst ha skrinlagt de planerna när han, efter ett års bortovaro från universitet, återinskrevs hösten 1902. Från och med nu tillhörde han nämligen den filosofiska fakultetens matematisk-naturvetenskapliga sektion. Krantz var nu primärt inriktad

Annons i *Lunds Dagblad* den 4 maj 1907 för premiärvisningen av Krantz två första egenproducerade filmer. Bildkälla: Lunds universitetsarkiv.

på några kompletterande efterprövningar till sin kandidatexamen (vilka han avlade under 1904), men på sikt skall han ha syftat mot en licentiatexamen. Samtidigt verkar han, trots att han hunnit bli än mer "överårig" och därtill var både gift och hade barn, först nu på allvar ha givit sig in i studentlivet. Under sina tidigare studieår hade han bott kvar i Malmö men nu flyttade han till Lund och blev såväl lånekassör som senior i Göteborgs nation.⁸ Denna djupare förankring i studentvärlden skulle några år senare få betydelse.

Det var nämligen vid denna tid som läraren och studenten Karl Oskar Krantz slog in på en helt ny bana: filmens. Ambulerande filmföreläsningar hade förekommit i Lund ända sedan 1899 i lokaler som Hotell Ahlström, Akademiska Föreningen och Folkets hus, men det var först år 1905 som staden fick sina första permanenta biografer.⁹ Den allra första öppnade vid Clemenstorget den 11 mars och hette Lunds Norra Biograf-Teater, men blev kortlivad: i augusti samma år stängde den. Som god tvåa kom Lunds Biograf-Teater på Stora Södergatan 13, grundad och driven av just Krantz. Den öppnade den 1 april och skulle bestå betydligt längre. Krantz biografetablering var ett snabbt svar på en viktig förändring inom den dåtida filmbranschen. Fram till 1904 hade alla som ville föreläsa filmer varit tvungna

att köpa dessa en gång för alla av producenterna och sedan resa runt och försöka visa dem så många gånger som möjligt för att maximera vinsten. Detta år lanserades däremot film för uthyrning på den europeiska marknaden, vilket på ett helt nytt sätt möjliggjorde ett varierat visningsprogram även i permanenta lokaler.¹⁰ Krantz nöjde sig dock inte med att bara utnyttja detta faktum som föreläsare av film i Lund (och troligen även som intressent i en biograf i Ystad). Han etablerade sig även som distributör av film och blev snabbt en av den svenska filmbranschens större aktörer på detta fält.¹¹

Nästa steg för filmentreprenören Krantz blev egen filmproduktion. 1907 skaffade han sig en filmkamera och satte i gång att spela in egna dokumentärer. Två stycken blev det premiäråret: en från rektorsuppvaktningen och en från demonstrationerna på första maj. Detta var veterligen de första filmerna någonsin att spelas in i Lund och de fanns bevarade ännu så sent som 1944 då Krantz son, Karl Oskar Krantz junior, lät föreläsa dem vid en specialvisning på biografen Reflex.¹² Om de däremot existerar än i dag är mer osäkert; de finns i vart fall inte upptagna i Svenska filminstitutets databas. Bevarade

Sluts scenen ur karnevalsfilmerna *Lejonjakten* 1908. Producenten Karl Oskar Krantz är troligen den mörkt klädda mannen i bakre ledet. Filmen spelades lämpligt nog in i Observatorieparken! Bildkälla: DVD-boxen *Karnevalsfilmerna c:a hundra år*.

är däremot åtminstone två av de fem filmer Krantz spelade in året därpå. De gjordes särskilt för Lundakarnevalen 1908 och det faktum att film-pionjären Krantz var känd inom studentvärlden bör ha spelat en väsentlig roll för att lundastudenterna skulle våga sig på det för tiden avancerade projektet att spela in film.¹³ Programmet var ambitiöst; en av de förkomna filmerna var troligen handkolorerad och en annan annonserades rentav som ljudfilm – det åstadkoms dock medelst en grupp student-sångare placerade bakom duken. Huvudnumret, den bevarade parodifilmen *Lejonjakten*, ståtade inte med någon av dessa finesser men är ändå ett för tiden imponerande verk. Som konstaterats i *Svensk filmografi* förekommer "följsamma panoreringar" – då svåra och ovanliga – i inte mindre än åtta av elva tagningar. I jämförelse med samtida svenska produkter gjorde detta *Lejonjakten* till "ett under av fulländning".¹⁴ Mer innehållsligt kom filmen också att sätta standarden för vad som senare visat sig som två bärande element i den karnevalistiska filmtraditionen: å den ena sidan anspelningar på samtida professionell film, å den andra kängor åt lokala lundensiska händelser. I *Lejonjaktens* fall drabbade dessa dubbla parodielement dels en dansk skandalfilm, *Løvejagten*, dels den brutalitet lundapolisen visat mot festande studenter första maj samma år. Ett århundrade senare finner man samma dubbla element i den senaste karnevalsfilmen *Dessa Lund* (2010) där huvudpersonerna kastas in i ett magiskt Harry Potter-liknande Parallell-Lund samtidigt som man häcklar med nedskärningar och marknadsanpassningar på universitetet.

Ett tredje återkommande inslag i karnevalsfilmerna har varit gästspelade celebriteter. Statsministrar, universitetsrektorer, kommunalråd, bankdirektörer, akademiska profiler och mediekändisar liksom lokala såväl som riksbekanta underhållare har i decennier hoppat in i de mest märkliga cameoroller. Det första riktigt säkerställda sådana gästspelet skedde i 1920 års *Lunda-indianer* där Georg Karlin och stora delar av Kulturens styrelse spelade sig själva. Men redan i *Lejonjakten* ser man i filmens slutscen en rätt kraftig, mustaschprydd herre i tidens gångkläder blanda sig med de utklädda aktörerna. En jämförelse med

samtida porträttfoton visar att det högst troligt är producenten själv, kandidat Krantz, som här hoppat in och "gjort en Hitchcock"!

Krantz karnevalsfilmer är också notabla som några av de allra tidigaste svenska spelfilmerna över huvud taget. Det var först året därpå som mer reguljär spelfilmsproduktion kom i gång i Sverige, då hos Svenska Bio i Kristianstad.¹⁵ Med dess driftige chef Charles Magnusson kom Krantz också att samarbeta, först i sitt bolag för filmuthyrning och senare också kring sin biograf sedan denna 1911 omvandlats till aktiebolag och Magnusson gått in som delägare.

Redan senare samma år sålde Krantz sin egen andel i firman och flyttade till Stockholm. Där återupptog han sin gamla karriär som lärare, först vid Jakobs skola, senare vid läroverket på Östermalm. Helt släppte han dock inte filmkopplingen: under ett drygt halvår 1911–12 var han parallellt med lärarvärvet censor vid den nyinrättade Statens biografbyrå.¹⁶ Detta kan i förstone synas som ett märkligt sidbyte, men det var det inte. Den svenska filmcensuren var nämligen i mycket tillkommen på filmbranschens eget initiativ. Bekymrade över godtyckliga lokala censuringripanden hade näringsens potentater – däribland Krantz – samlats i Malmö våren 1910 och gjort upp ett förslag till en nationell granskningsmyndighet, vilket man tillställt civilministern.¹⁷ Krantz tjänade här alltså en organisation som han själv initierat.

När Krantz återkom till universitetet 1902 skall det som nämnts ha varit med avsikt att avlägga licentiatexamen, och även om det formella CV:t för återstoden av hans karriär främst bestod av lärartjänster på olika orter så släppte han aldrig detta mål. Rent formellt figurerar Krantz efter 1907 endast en enda gång – vårterminen 1919 – som inskriven student i de tryckta universitetskatalogerna, men andra uppgifter visar att han upprätthöll något slags ställning som "skuggdoktorand" vid Astronomiska institutionen. I sin årsberättelse för 1916–17 rapporterade således astronomiprofessor Carl Vilhelm Charlier att "en underavdelning av [stjärnor av] typ K

60-årsuppvaktning för astronomiprofessor Charlier 1922. Karl Oskar Krantz – nu utan mustasch – är andre man från vänster. Bildkälla: boken *Lunda-ögon mot stjärnorna*.

undersökes av adjunkt K. O. Krantz i Köping”¹⁸, och när samme Charlier år 1922 fyllde 60 återfanns Krantz bland de högtidsklädda uppvaktande lärjungarna och kollegorna.¹⁹ Ytterligare fem år senare, i mars 1927, framlade Krantz sin licentiatavhandling *The distance and the velocity distribution of the stars of spectral type K5*.²⁰ Själva avhandlingen finns tyvärr inte bevarad i Universitetsarkivet, men titeln indikerar att den rätt väl bör ha fallit in i den inriktning lundastronomin hade under Charliers tid, då man mer ägnade sig åt statistisk analys av omfattande observationsdata från många källor än åt enstaka egna observationer.²¹ Charlier hade dock hunnit gå i pension när Krantz tre år senare fullbordade sin examen med en tentamen för efterträdaren

Knut Lundmark. I september 1930 blev Karl Oskar Krantz slutligen filosofie licentiat – han var då 63 år gammal! Två år senare avslutade han sin lärarbana som adjunkt i Västerås, flyttade till Helsingborg och avled där den 27 januari 1933.

Krantz forna biograf i Lund hade 1919 bytt namn till Palladium. Den skulle, genom olika ombyggnader och ägarbyten, bestå i nio decennier. Först då SF i mitten av 1990-talet invigde Filmstaden bomrades den definitivt igen. De stjärnor av typ K som Krantz studerade torde däremot i huvudsak finnas kvar.

*Fredrik Tersmeden
Arkivarie vid Universitetsarkivet*

Fotnoter

- 1 Grundläggande biografiska data om Krantz kommer främst från Carl Sjöström: *Göteborgs nation i Lund 1669–1906* (Lund 1907), Olof Sundin: *Göteborgs nation i Lund 1903–1914* (Malmö 1915), Edvard Kölgren & Carl Gustav Tengström: *Läroverks- och seminarie-matrikel 1914–1915* (Vimmerby 1915) samt från Svensk Filmdatabas.
- 2 Lunds universitetsarkiv: Kansliets arkiv 1666-1930/31, volym E 10:136 (inskrivningshandlingar).
- 3 Lunds universitetsarkiv: Kansliets arkiv 1666-1930/31, volym D 1:8 (studentmatrikel 1888-1902).
- 4 Enligt Bengt Idestam-Almquist: *När filmen kom till Sverige – Charles Magnusson och Svenska Bio* (Stockholm 1959), s 211, skall Krantz även ha varit underofficer innan han började sina studier. Denna uppgift har jag dock inte kunnat finna belagd i någon annan källa och Idestam-Almqvists biografiska uppgifter om Krantz framstår generellt som något osäkra. Kanske är det en förväxling med faderns yrke som spökar.
- 5 Kölgren & Tengström 1915, s 371. Under åren 1899–1900 uppbar Krantz även ett av universitetets stipendier (Bergsgrenska nr 2) men detta uppgick endast till 88 kr/år; *Lunds Kungl. universitets katalog*, vt 1899–ht 1900.
- 6 Lunds universitetsarkiv: Filosofiska fakultetens arkiv 1666-1956, volym A 3 G:13.
- 7 Nils Ottosson: *Några blad ur Trelleborgs läroverks historia 1867–1906* (Trelleborg 1967), s 58.
- 8 *Lunds Kungl. universitets katalog*, spridda utgåvor ht 1895-ht 1907; Sundin 1915, s 32.
- 9 Uppgifterna om Lunds äldre biographistoria och om Krantz insatser häri kommer, där ej annat anges, från Lars Åhlander: *Filmen i Lund – Biograferna, filmerna, publiken* (Föreningen Gamla Lunds årsbok 2000, Lund 2000), främst s 18ff.
- 10 Idestam-Almquist 1959, s 210 f.
- 11 Magnus Metz: *Biograferna på Österlen 1897–1995* (D-uppsats vid Litteraturvetenskapliga institutionen, LU 1996), s 16; Idestam-Almquist 1959, s 211, 232f.
- 12 ”Reprispremiär på två gamla 1:stemajfilmer” i *Lunds Dagblad* 1944-04-27 (artikeln skriven av signaturen T, troligen Ture Sjögren).
- 13 För generella uppgifter om den lundensiska karnevalsfilmens historia hänvisas till kommentarshäftet till DVD-boxen *Karnevalsfilmerna c:a 100 år* (utgiven 2010) i vilket också en utförlig litteraturförteckning i ämnet finns.
- 14 Lars Åhlander (red): *Svensk filmografi – 1: 1897–1919* (Stockholm 1986), s 110.
- 15 Idestam-Almquist 1959, s 265 f, 306ff.
- 16 Åhlander 2000, s 20; Kölgren & Tengström 1915, s 371; Sundin 1915, s 32.
- 17 Idestam-Almquist 1959, s 373f.
- 18 *Lunds universitets årsberättelse 1916–1917* (Bihang till Lunds universitets årsskrift; Lund & Leipzig 1917), s 41.
- 19 Lennart Lindegren & Ingemar Lundström (red): *Lundaögon mot stjärnorna – Astronomin i Lund under fem sekler* (Lunds universitetshistoriska sälls kaps årsbok 2003; Lund 2003), s 155.
- 20 Lunds universitetsarkiv: Filosofiska fakultetens arkiv 1666-1956, volym A 3 G:25.
- 21 Lindegren & Lundström 2003, s 154f.